

TOMASZ KRUSZEWSKI

ORCID: 0000-0003-3202-2805

Uniwersytet Wrocławski
tomasz.kruszewski@uwr.edu.pl

Wrocławscy posłowie do śląskiego sejmiku provincjonalnego (1824–1921) — ewolucja?

Świat jest jak wielki most,
przejdź go, ale nie buduj na nim domu.
Kto ma nadzieję na jedną godzinę,
będzie miał nadzieję na całą wieczność.
Świat jest tylko na jedną godzinę.
Spędź ją szlachetnie i pobożnie.
Reszta jest nie do poznania...

Inskrypcja w Fatehpur Sikri

1. Okres pierwszy (1824–1845)

Państwo pruskie w XIX wieku jest przykładem procesów ewolucyjnych zmian. Gwałtowna podwójna klęska pod Jeną-Auerstedt poniesiona w 1806 roku w wojnie z Napoleonem była zewnętrznym wstrząsem, który unaoczniał bezwzględną konieczność przebudowy państwa i to zarówno w sferze społecznej, jak i sprawowania władzy. Jest rzeczą zupełnie oczywistą, że nie wszystkie reformy podjęte wówczas w rozmaitych kierunkach życia państwowego i społecznego były z natury rzeczy równie ważne czy zgola przełomowe — nieradko nie rozstrzygały od razu ważnych kwestii spornych, a przez to trwały przez całe dziesięciolecia.

Na ten właśnie fakt, mianowicie — zasadniczego i zamierzonego spowolnienia reformy oraz zatarcia jej ostatecznego celu, warto zwrócić tutaj szczególną uwagę. Na skutek tego bowiem zaistniało zjawisko szczególnie interesujące — działania

państwa w swej istocie tylko pozorne, które w miejsce zamierzonych i ostentacyjnie ogłoszonych reform miały umocnić *ancien régime*.

To stwierdzenie dotyczy połowy lat dwudziestych XIX wieku, kiedy opracowano projekty ustaw powołujących landtagi w większości prowincji pruskich jako namiastki parlamentaryzmu. Wśród nich znalazła się też ustawa z 27 marca 1824 roku powołująca sejm dla „księstwa śląskiego, hrabstwa kłodzkiego i pruskiego margrabstwa Górnych Łużyc”¹. Zaakceptowano w niej dotychczasowy kształt prowincji śląskiej, choć dokonano przy tym pewnych modyfikacji.

Wprowadzone stany prowincjonalne uzyskały jedynie charakter doradczy. Zwoływał je komisarz królewski, którym był z reguły nadprezydent prowincji. Struktura organizacyjna landtagu śląskiego nie odbiegała od innych tego typu organów powołanych w tym samym czasie dla pozostałych prowincji. Deputowani zostali podzieleni na cztery stany (księżęta, szlachta, mieszczaństwo i pozostali posiadacze nieruchomości wraz z chłopami — czynszownikami)². W innych prowincjach występowały także cztery stany, z reguły jednak były tylko trzy (przy małej liczbie książąt byli oni połączeni ze szlachtą)³. Liczba 28 mandatów dla stanu trzeciego znalazła się w ustawie z 27 marca 1824 roku⁴. Szczegółowy rozdział mandatów uregulowany został w rozporządzeniach wykonawczych do ustawy z 27 listopada 1824 i 2 czerwca 1827 roku⁵. Największemu miastu prowincji i zapasowej stolicy Prus — Wrocławowi — przyznano trzy głosy wirylne.

Poniższe zestawienie dotyczy pierwszego okresu w dziejach śląskiego landtagu.

¹ Rękopis ustawy zob. w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (dalej GStA PK), MSW Prus, Rep. 77. I HA, IV Abt., D.XXIIIId, nr 3, wol. 3, niepaginowana; pierwodruk zaś w nr 1, wol. 1, niepaginowana, na początku tomu. Ustawę ogłoszono też w *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten* (dalej: PGS), Jg. 1824, s. 62 n. Pierwszy komentarz do ustawy zob. C.A.W. Schmalz, *Der Haussekretair für die Provinz Schlesien, die Grafschaft Glatz und das Preussische Markgrathums Oberlausitz*, Berlin 1844, dodatek *Provinzial-Gesetze und Observanzen der Provinz Schlesien*, s. 90–117. Szerzej zob. T. Kruszewski, *Sejm prowincjonalny na Śląsku (1824–1933)*, Wrocław 2000.

² PGS, Jg. 1824, s. 63.

³ Dla porównania: cztery stany istniały oprócz Śląska tylko w sejmie prowincji saskiej: *ibidem*, s. 70 n. W większości sejmów istniały tylko trzy stany, na przykład w zgromadzeniach Nowej Marchii i Dolnych Łużyc, Prus Wschodnich i Zachodnich, Pomorza i Rugii, prowincji poznańskiej (*ibidem*, Jg. 1823, s. 130, 138, 146, Jg. 1824, s. 141). Ustawy z reguły łącznie w skali prowincji dzieliły wyborców na trzy stany, wyjątkiem jest ustawa dla Pomorza i Rugii, która odrębnie rozdzielała mandaty na trzy części tej prowincji, por. F. Glaser, *Die Stände Neuvorpommerns 1806–1826*, Greifswald 1929, s. 98 n. Bliższe omówienie stanów poszczególnych prowincji zob. C. Bornhak, *Geschichte des preussischen Verwaltungsrechts*, t. 3, Berlin 1886, s. 90 n., por. też K. Orzechowski, *Państwo i prawo*, [w:] *Historia Śląska*, t. 2. 1763–1850, cz. 2. 1807–1850, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 140–142 (rozd. IV). Por. T. Kruszewski, *Sejm prowincjonalny na Śląsku (1824–1848) na tle innych podobnych instytucji w Prusach*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 14, 2016, nr 3, s. 59–69.

⁴ PGS, Jg. 1824, s. 63.

⁵ *Amtsblatt der Königlichen (potem preussischen) Regierung zu Breslau* (dalej: ABB), Jg. 1825, s. 12 n.; PGS, Jg. 1827, s. 64 n.

Tabela 1. Chronologiczne zestawienie landtagów z lat 1825–1845

Lp.	Numer	Dekret propozycyjny	Czas obrad	Liczba posiedzeń	Liczba obecnych	Data ogłoszenia rezolucji
1	I		2.10–22.12.1825	?	?	2.06.1827 ⁶
2	II	30.12.1827	13.01–6.03.1828	?	?	22.02.1829 ⁷
3	III	28.01.1830	14.02–13.04.1830	?	?	30.12.1831 ⁸
4	IV	30.11.1832	13.01–31.05.1833	32	?	22.06.1834 ⁹
5	V	20.01.1837	29.01–4.04.1837	39	92	20.11.1838 ¹⁰
6	VI	23.01, 24.02, 13.03.1841	28.02–4.05.1841	47	92	6.08.1841 ¹¹
7	VII	23.02, 17.03.1843	5.03–5.05.1843	38	91	30.12.1843 ¹²
8	VIII	2.02, 16.02, 3.03.1845	9.02–13.04.1845	53	88	27.12.1845 ¹³

Źródło: opracowanie własne na podstawie podanych tu publikacji.

⁶ *Verhandlungen des ersten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz auf dem im Jahre 1825 abgehaltenen ersten Land-Tage*, Breslau [1827], s. 19–34. Por. też [Büsching], *Der Landtagsabschied über die Verhandlungen des ersten Schlesischen Provinzial-Landtags*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter; Sechs und Achtzigster Band*, Breslau 1827, s. 136–158, 212–226.

⁷ *Verhandlungen des zweiten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz auf dem im Jahre 1828 abgehaltenen zweiten Land-Tage*, Breslau [1829]. Por. też [Büsching], *Der zweite schlesische Provinzial-Landtag und der über dessen Verhandlungen ergangene Landtags-Abschied*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter; Neun und Achtzigster Band*, Breslau 1829, s. 326–339, 444–458; W. Sohr, *Der zweite schlesische Provinzial-Landtag und der über dessen Verhandlungen ergangene Landtags-Abschied*, *Neunzigster Band*, Breslau 1829, s. 12–29, 228–243.

⁸ *Verhandlungen des dritten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, auf dem im Jahre 1830 abgehaltenen dritten Land-Tage*, Breslau [1832].

⁹ *Verhandlungen des vierten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, auf dem im Jahre 1833 abgehaltenen vierten Land-Tage*, Breslau [1834].

¹⁰ *Verhandlungen des fünften Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, auf dem im Jahre 1837 abgehaltenen fünften Land-Tage*, Breslau [1839].

¹¹ *Verhandlungen des sechsten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 6. August 1841*, Breslau 1841.

¹² *Verhandlungen des siebenten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 30. Dezember 1843*, Breslau 1844. Zachował się też tom sprawozdań z posiedzeń plenarnych: *Plenar-Verhandlungen des siebenten Schlesischen Provinzial-Landtages vom 5ten März bis 5ten Mai 1845*, [b.m.] [b.r.]. Istniejąca za sprawozdaniami z posiedzeń część niepaginowana zawiera druki sejmowe. Por. J. St[ein], *Der siebente Schlesische Landtag*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter; Einhundert und neunzehnter Band*, Breslau 1844, s. 146–153, 275–283, 439–449.

¹³ *Verhandlungen des achten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 27. Dezember 1845*, Breslau 1846;

Tematyka obrad tych ośmiu zgromadzeń dotyczyła głównie zagadnień personalnych i organizacyjnych. Podnoszono między innymi kwestie praw lokalnych, prawa cywilnego, handlowego (na przykład handlu w niedzielę), rolnego, czy karnego oraz administracyjnego. Bliżej Wiosny Ludów pojawiały się kwestie polityczne, na przykład domagano się zniesienia cenzury i wprowadzenia wolności prasy.

Wrocław reprezentowały w tym okresie następujące osoby (w nawiasie podano numery landtagów):

- Friedrich Ertel, kupiec (III–V, na VI wybrany zrezygnował);
- Friedrich Klocke, przewodniczący rady miejskiej i kupiec (VI–VIII);
- Gottlob Landeck, radca handlowy (II, w miejsce Schillera);
- Friedrich Lösch, starszy kupiecki (IV i V);
- Donatus Gottlieb Menzel, burmistrz (I–III);
- Carl August Milde, fabrykant (VI–VIII), poseł do Zgromadzenia Narodowego we Frankfurcie n. Menem;

— Johann Christian Ferdinand Schiller, radca handlowy (I–II, na którym złożył mandat);

- Karl Gottlob Schmeidler, malarz (IV i V);
- Johann Gottfried Tschocke, mistrz malarski (VI–VIII, na VI w miejsce Ertela);
- Carl Ferdinand Wully, złotnik (I–III)¹⁴.

Wykaz prowadzi do określonych wniosków: posłami byli wyłącznie przedstawiciele miejskich elit urzędniczych i gospodarczych, jedna osoba najwięcej razy posłowała trzykrotnie (sześć takich przypadków, dwa razy zaś trzy przypadki). Łącznie w ośmiu landtagach posłowało dziesięć osób.

2. Okres drugi (1851–1873)

W okresie Wiosny Ludów tytułowa instytucja nie była zwoływana. Landtag śląski w drugim okresie swojego istnienia funkcjonować miał na podstawie dotychczasowych regulacji prawnych z lat 1824–1827, które stawały się coraz większym anachronizmem. Podejmowane próby reformowania ustroju stanów prowincjonalnych zakończyły się niepowodzeniem¹⁵. W tej sytuacji zasadnicze

oznaczony jako t. 1. Zachował się też, oznaczony jako t. 2, tom posiedzeń plenarnych, por. *Plenar-Verhandlungen des achten Schlesischen Provinzial-Landtages vom 9. Februar bis 13. April 1845*, [b.m.] [b.r.]. Istnieje też t. 3, zawierający druki wręczone posłom podczas obrad, tom ten nie ma żadnego tytułu i łącznej paginacji. Por. J. St[ein], *Der achte Schlesische Landtag*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter, Einhundert und zweiundzwanzigster Band*, s. 454–464, 589–615. Por. też *idem*, *Geschichte der Stadt Breslau seit dem Regierungsantritt Friederich Wilhelm IV*, Breslau 1853, s. 88–91; *idem*, *Geschichte der Stadt Breslau im neunzehnten Jahrhundert*, Breslau 1884, s. 198–201.

¹⁴ T. Kruszewski, *Sejm...*, Wrocław 2000, s. 489.

¹⁵ Por. szerzej *ibidem*, s. 42–69.

cechy ustrojowe sejmiku śląskiego aż do 1875 roku nie uległy zmianie — kwestie te zresztą bardzo rzadko występowały na obradach plenarnych.

W latach 1851–1873 landtag śląski zwoływano 15 razy, z reguły co dwa lata, choć zdarzały się od tej zasady wyjątki. Najczęściej były to sesje zwyczajne, trzykrotnie zaś nadzwyczajne (sejmy: XVII, XIX i XXI). Pierwszy raz od 1845 roku Fryderyk Wilhelm IV zwołał stany śląskie w 1851 roku. Zostały one oznaczone jako tymczasowe, a następnie *ex post* uzyskały numer IX. Obrady trwały od 14 września do 12 października 1851 roku. W dekreście propozycyjnym z 9 września 1851 roku podniesiono wiele spraw związanych przede wszystkim z zarządzeniem majątku prowincjonalnego oraz z systemem podatkowym (wprowadzenie klasowego podatku dochodowego, ustanowienie banków rentowych, ustanowienie prowincjonalnej kasy pomocy, sprawy świadczeń na cele wojskowe) oraz dwie kwestie ustrojowe: ustanowienie okręgów wyborczych do Izby Deputowanych pruskiego landtagu w Berlinie i wspomniane już zmiany w ordynacji gminnej, powiatowej i prowincjonalnej¹⁶. Dokładnie rok później obradował X sejm (12 września – 7 października 1852). Podobna była też tematyka obrad. Z kwestii ustawodawczych zgłosił władca pruski projekty trzech ordynacji (gminnej, powiatowej i prowincjonalnej); z obrębu spraw majątkowych prowincji poruszono zagadnienia banków rentowych i kasy pomocy. Stałym punktem obrad były sprawy podatku klasowego (dekret propozycyjny z 4 września 1852 roku)¹⁷.

Następny, XI sejm zebrał się po dwóch latach i obradował od 24 września do 24 października 1854 roku. Zgłoszono na nim dwa dekrysty propozycyjne z 9 i 20 września 1854 roku, w których zapowiedziano zmiany w kilku ustawach pruskich (ustawa o podziale nieruchomości z 3 stycznia 1845, ustawa o miastach z 30 maja 1853 i ordynacja o strzeżeniu wybrzeży z 12 września 1763 roku), a ponadto poruszono problem różnych saskich przepisów na Górnych Łużycach. Ze stałych punktów dekretów królewskich podniesiono kwestie podatku klasowego, banków rentowych i świadczeń na cele wojskowe¹⁸.

Od 5 do 29 października 1856 roku obradowały XII stany prowincjonalne w zmienionych warunkach politycznych, gdy choroba całkowicie zmaćiła umysł Fryderyka Wilhelma IV i władzę w państwie przejął jako regent jego brat Wilhelm (późniejszy cesarz Wilhelm I). On też przedłożył stanom dwa dekrysty propozycyjne z 30 września i 8 października 1856 roku, w których podniósł zmiany

¹⁶ *Plenar-Verhandlungen des interimistischen Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz vom 14. September bis einschließlich 12. Oktober 1851*, Breslau [b.r.], brak łącznej paginacji, część zawierająca *Plenar-Verhandlungen...*, s. III i IV.

¹⁷ *Plenar-Verhandlungen des [zehnten] Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz vom 12. September bis einschließlich 7. Oktober 1852*, Breslau [b.r.], brak łącznej paginacji, część zatytułowana *Plenar-Verhandlungen...*, s. IV.

¹⁸ *Verhandlungen des elften Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 30. September 1856*, Breslau 1856, s. 1 i 2, dalej: XI L, t. 1 oraz *Plenar-Verhandlungen...*, s. 2 i 3 (brak paginacji), dalej: XI L, t. 2.

w ogólnym postępowaniu sądowym oraz w ustawie o rakaństwie. Przedmiotem obrad miało być także rozporządzenie o policji budowlanej na Śląsku oraz statuty gminne w Mysłowicach (pow. bytomski) oraz Woźnikach (pow. lubliniecki). Podniesiono ponadto sprawy podatku klasowego i banków rentowych. Nowością były po raz pierwszy zgłoszone przez nadprezydenta prowincji, jako komisarza landtagu, sprawy własne (świadczeń wojskowych, wsparcia ubogich oraz zwalczania zarazy bydłowej)¹⁹.

XIII sejm (12–23 grudnia 1858 roku) poprzedził dekret propozycyjny regenta z 28 listopada 1858 roku, w którym podniesiono prawie wyłącznie stałe kwestie (podatek klasowy, banki rentowe, świadczenia wojskowe) i zarządu majątkiem prowincjonalnym (kasa pożyczkowa, ustanowienie zarządu opieki nad ubogimi); jedyną kwestią odrębną był projekt statutu gminy Chocianów (pow. lubiński)²⁰.

Dwa lata później zebrał się XIV sejm (28 października – 18 listopada 1860 roku), na którym regent zgłosił dwa dekrety propozycyjne z 16 października i 7 listopada 1860 roku. Z podniesionych tam kwestii na czoło wysuwały się zmiany w prawie górniczym i ustawie o policji budowlanej, wyróżniono też problem statutu miasteczka Zabór w powiecie zielonogórskim. Ze spraw majątku prowincjonalnego podniesiono zagadnienie zarządu sprawami ubogich; a także wspomniano o podatku klasowym, bankach rentowych i świadczeniach wojskowych²¹.

Śmierć Fryderyka Wilhelma IV i objęcie tronu przez Wilhelma I spowodowały, że XV sejm zebrał się już w następnym roku (18–24 sierpnia 1861 roku). Jego głównym celem było wybranie 12 śląskich świadków na uroczystości koronacyjne nowego władcy, ale w dekreście propozycyjnym z 10 sierpnia 1861 roku poruszono też inne kwestie. Zadaniem XV sejmku było wybranie członków komisji okręgowych do regulacji podatku gruntowego oraz klasowego i świadczeń wojskowych. Cały szereg zagadnień zgłosił komisarz landtagu: zwalczanie myszy polnych, korzystanie ze śluz w dniach świątecznych, paszporty dla Cyganów, wsparcie finansowe zakładów opieki nad sierotami, diety i zwrot kosztów podróży dla deputowanych wytypowanych na uroczystości koronacyjne w Królewcu,

¹⁹ *Verhandlungen des zwölften Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Sr. Königlichen Hoheit dem Prinzen von Preussen Regenten darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom achtundzwanzigsten November 1858*, Breslau 1858, s. 1 i 2, dalej: XII L, t. 1 oraz *Plenar-Verhandlungen...*, s. 3 i 4 (brak paginacji), dalej: XII L, t. 2.

²⁰ *Verhandlungen des dreizehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Sr. Königlichen Hoheit dem Prinzen von Preussen, Regenten, darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 15. Oktober 1860*, Breslau 1860, s. 1 i 2 oraz *Plenar-Verhandlungen...*, s. III i IV; oba dalej: XIII L.

²¹ *Verhandlungen des vierzehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 15. November 1862*, Breslau 1862, s. 1 i 2 oraz *Plenar-Verhandlungen...*, s. IV (brak paginacji), oba dalej: XIV L.

rozbudowa zakładu dla obłąkanych w Lubiążu i rozszerzenie ubezpieczeń ognio-
wych na ruchomości²².

W następnym roku (od 16 listopada do 8 grudnia 1862 roku) obradował XVI sejm, na którym Wilhelm I zgłosił dwa dekrety propozycyjne z 27 paździer-
nika i 15 listopada 1862 roku. Podniesiono w nich problem zmian w podatku od
budynków oraz sprawy ubogich, a ze stałych punktów — podatek klasowy, banki
rentowe i świadczenia na cele wojskowe²³.

Kolejny, XVII sejm odbył się w terminie 1–7 listopada 1863 roku. Po raz
pierwszy miał on charakter nadzwyczajny i w zgłoszonych dekretach propozycyj-
nych z 2 września i 28 października 1863 roku nie podniesiono żadnych nowych
kwestii prócz dotychczasowych (sprawy ubogich, podatek klasowy, świadczenia
wojskowe i podatek gruntowy)²⁴.

Następny, XVIII sejm obradował od 4 do 21 października 1864 roku. Poprze-
dziły go dwa dekrety propozycyjne z 17 i 24 września 1864 roku. Wilhelm I podniósł
w nich kwestię ustawy o dziesięcinie oraz statut gminny dla Bierunia (pow. pszczyń-
ski) i nadanie praw miejskich Katowicom. Z problematyki pomocy społecznej
poruszono zagadnienie organizacji sierocińca w Starej Wsi (pow. pszczyński) dla
dzieci ofiar zarazy tyfusu. Znalazły się też stałe punkty (banki rentowe i świadcze-
nia wojskowe)²⁵.

Rok później obradował XIX sejm zwołany jako nadzwyczajny i z tego wzglę-
du krótkotrwały (3–9 grudnia 1865 roku). Tematykę obrad wyznaczył dekret
propozycyjny z 16 listopada 1865 roku. Podniesiono wówczas problem ustawy
o podatku gruntowym i statuty gminne dla miasta Korfantów (pow. niemodliń-
ski) oraz miejscowości Miasteczko Śląskie (pow. bytomski). Do innych kwestii
należały podatek klasowy i świadczenia wojskowe. Swoje problemy zgłosił tak-
że nadprezydent-komisarz, a mianowicie: realizacja statutu Bierunia, zakład dla

²² *Verhandlungen des fünfzehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Graf-
schaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöchsten
Landtags-Abschiede vom 15. November 1862*, Breslau 1862, s. 1 i 2 oraz *Plenar-Verhandlungen...*,
s. 41 i 42 (brak paginacji), oba dalej: XV L.

²³ *Verhandlungen des sechzehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Graf-
schaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöchsten
Landtags-Abschiede vom 28. Oktober 1863*, Breslau 1863, s. 1–3 oraz odrębnie opracione *Plenar-
Verhandlungen...*, s. IV (brak paginacji); dalej odpowiednio: XVI L, t. 1 lub 2.

²⁴ Niestety nie zachowały się sprawozdania z obrad tego sejmiku, jedyne o nim informacje, które
udało się znaleźć, to zapowiedź jego zwołania i oba dekrety propozycyjne (ABB, Jg. 1863, s. 240, 251,
252) oraz rezolucja końcowa z 17 września 1864 roku (ABB, Jg. 1864, s. 279–280).

²⁵ *Verhandlungen des 18. und 19. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der
Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöch-
sten Landtags-Abschiede vom 11. März 1868*, Breslau 1868 (obejmuje dwa landtagi, ale wspólny
jest tylko tytuł i oprawa, odrębna paginacja, stąd oba będą odrębnie cytowane, ten jako XVIII L, t. 1)
oraz tom bez tytułu i daty wydania (może pochodzić nawet z 1864 roku), zawierający akta sejmowe,
który oznaczam jako t. 2.

głuchoniemych w Legnicy, ochronki w Górnych Łużycach, rozbudowa zakładu dla obłąkanych w Bolesławcu i diety dla posłów²⁶.

Po XIX sejmie nastąpiła trzyletnia przerwa w obradach wywołana wojną prusko-austriacką, XX sejm zebrał się dopiero w marcu i kwietniu 1868 roku. Poprzedziły go cztery dekrety propozycyjne: z 28 maja 1867, 11 (dwa oznaczone tą datą) i 17 marca 1868 roku. Podniosły one problemy rewizji w prawie górniczym, rozszerzenia opieki nad ubogimi, podatku gruntowego, utworzenia nowej gminy Królewska Huta w powiecie bytomskim, podatku klasowego, świadczeń wojskowych, banków rentowych i domu opieki w Starej Wsi. Jak widać, sprawy nowe towarzyszyły stałym punktom obrad²⁷.

XXI sejm był zgromadzeniem nadzwyczajnym, którego tematykę wyznaczył dekret propozycyjny z 15 września 1869 roku. Miał on ważne zadanie uporządkowania zarządu majątkiem prowincjonalnym w związku z utworzeniem urzędu starosty krajowego na Śląsku (*Landeshauptmann*)²⁸.

XXII sejm obradował już po utworzeniu II Rzeszy, od 20 czerwca do 6 lipca 1871 roku. W dekretach propozycyjnych z 8 i 23 czerwca 1871 roku wyznaczono mu pod rozważenie kwestie nowego uregulowania spraw opieki nad ubogimi, ustanowienie deputacji dla spraw ojczyźnianych, nowego uregulowania reprezentacji w sejmie miast Mysłowic, Katowic, Królewskiej Huty i Korfantowa, podatku klasowego, świadczeń wojskowych, banków rentowych i uchylecia ordynacji o strzeżeniu wybrzeży z 1763 roku. Swoje pisma wyjaśniające do tych punktów dołączył też nadprezydent-komisarz sejm²⁹.

Ostatni przed reformami z 1875 roku, XXIII sejm obradował od 5 do 18 października 1873 roku. Na te stany prowincjonalne Wilhelm I ogłosił dwa dekrety propozycyjne z 15 i 27 września 1873 roku. Podniesiono w nich zagadnienie sądownictwa administracyjnego, podatku klasowego, banków rentowych i rewizji prawa górniczego, dekretem tym towarzyszyły pisma wyjaśniające nadprezydenta-komisarza³⁰.

²⁶ XIX landtag posiada t. 1 wspólnie opraciony z XVIII L, s. 1 i 2 (po s. 48), tom ten dalej cytuję jako XIX L, t. 1, oprócz tego *Plenar-Verhandlungen des XIX. (ausserordentlichen) Provinzial-Landtages...*, Breslau [b.r.] (1866?), s. III i IV, dalej: XIX L, t. 2.

²⁷ *Verhandlungen des 20. und 21. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils*, Breslau 1869, s. 1–4 (dwa tomy wspólnie opracione, wspólny tylko tytuł, gdyż mają odrębną paginację, stąd też będą odrębnie cytowane, XX L jako XX L, t. 1). Istnieje także nieoznaczony tytułem tom akt sejmowych, zapewne z 1868 roku, który oznaczam jako XX L, t. 2.

²⁸ XXI landtag jest wspólnie opraciony z XX, cytuję go jako XXI L, t. 1, w tym miejscu s. 1 (po s. 65). Oprócz tego por. *Plenar-Verhandlungen des XXI. (ausserordentlichen) Provinzial-Landtages...*, Breslau [b.r.] (1870?), s. IV.

²⁹ *Plenar-Verhandlungen des XXII. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz vom 20. Juni bis einschließlich den 6. Juli 1871*, Breslau [b.r.] (1871?), s. III–V.

³⁰ *Plenar-Verhandlungen des XXIII. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz vom 5. bis einschließlich den 18. Oktober 1873*, Breslau [b.r.] (1874?), s. III–V, dalej: XXIII L.

Jeżeli chodzi o obsadę trzech wrocławskich mandatów, nic się nie zmieniło, posłami byli urzędnicy miejscy i przedstawiciele elity gospodarczej. Dodatkowo podkreślić trzeba stabilną obsadę personalną — przez ćwierć wieku posłami było tylko sześć osób:

- Rudolf Becker, radca miejski (XIV–XXIII);
- J.A. Franck, bankier (XI–XXIII);
- Ludwig Gerlach, radca miejski i aptekarz (IX i X);
- Friedrich Ludewig, starszy cechu piekarzy (IX–XIX);
- Max Rogge, mistrz ciesielski (XX–XXIII);
- Gustav Heinrich Ruffer, radca handlowy (IX–XIII)³¹.

Z zestawienia wynika, że można było być posłem nawet 13 (Franck), 11 (Gerlach) czy 10 (Becker) razy.

3. Okres trzeci (1875–1921)

Jak już wspomniano wcześniej, projekty reform sejmów prowincjonalnych spełzły do końca lat sześćdziesiątych XIX stulecia na niczym. Dopiero później rozpoczęto prace nad ordynacją prowincjonalną. W grudniu 1873 roku do landtagu pruskiego wpłynął projekt nowej regulacji dla pięciu wschodnich prowincji. Po dłuższych dyskusjach projekt ustawy przyjęto w czerwcu 1875 (z mocą od 1 stycznia 1876 roku)³². Ustawa wprowadzała daleko idące modyfikacje w pozycji ustrojowej landtagów prowincjonalnych w stosunku do ustawodawstwa z lat 1823–1827. Po utworzeniu ogólnopruskiego parlamentu ustawy te straciły swoje uzasadnienie, gdyż ich szerokie kompetencje nie były w praktyce realizowane, większość bowiem zadań ustawodawczych przejął sejm pruski. Dotychczasowe kompetencje w głównej mierze ograniczały się do zarządu majątkiem prowincjonalnym oraz kierowania do króla petycji i skarg. W latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych XIX wieku uczyniono wiele, by sejmom prowincjonalnym nadać większą samodzielność finansową i usprawnić organy zarządu majątkiem prowincjonalnym, ale rozwiązania prawne nie były w tym zakresie ostatecznie sformułowane. Samodzielność prowincji także nie została do końca zdefiniowana. Dlatego też ustawa z 1875 roku (*Provinzialordnung*, dalej: PO) spełnić miała istotne zadanie: nadania sejmom prowincjonalnym nowego charakteru, uczynienia z nich organu samorządu terytorialnego o szerokich kompetencjach. Ich praktyczny wyraz musiał być jednak ściśle powiązany z aspektem finansowym. Ogłoszone w 1875 roku równoległe z PO ustawy finansowe ustalały zasady przydziału środków poszczególnym prowincjom do

³¹ T. Kruszewski, *Sejm...*, Wrocław 2000, s. 500–501.

³² PGS, Jg. 1875, s. 335, *Provinzialordnung für die Provinzen Preußen, Brandenburg, Pommern, Schlesien und Sachsen. Vom 29. Juni 1875*. Z powodów politycznych nie wprowadzono nowej ordynacji w prowincji poznańskiej. Natomiast w 1877 roku objął ją podział prowincji pruskiej.

realizacji zadań samorządowych. Ustawa została następnie poddana głębokiej rewizji prawem z 22 marca 1881 roku, co spowodowało konieczność ogłoszenia nowego jednolitego tekstu³³.

W skład sejmów mieli odtąd wchodzić deputowani wybrani do sejmików powiatowych i miejskich kolegiów wyborczych w miastach wydzielonych³⁴. Liczebność posłów przypadająca na powiaty prowincji śląskiej została w ustawie odrębnie uregulowana w porównaniu z pozostałymi. Jeżeli powiat posiadał do 40 tysięcy mieszkańców, mógł wybrać tylko jednego posła, jeżeli liczył więcej niż 40 tysięcy, ale nie przekraczał 80 tysięcy, to wybierał dwóch posłów. W razie przekroczenia tej ostatniej liczby ilość posłów wzrastała do trzech. Przy dużych powiatach można było wybierać więcej niż trzech posłów według zasady — jeden dodatkowy poseł na każde 50 tysięcy mieszkańców. Dlatego też po upływie każdej kadencji sejmów ustalano na nowo liczbę mieszkańców, z której wynikała aktualna liczba posłów.

Kadencja sejmów trwać miała, jak dotychczas, sześć lat, które liczono od 1 stycznia (pierwszy dzień kadencji) do 31 grudnia (ostatni dzień kadencji). Można było być wielokrotnie wybieranym. Przy pierwszej kadencji przepis PO nakazywał wybrać posłów już w 1875 roku, mimo że ordynacja wchodziła w życie dopiero 1 stycznia 1876 roku. Na lata 1876–1923 wypadło osiem kadencji (1 stycznia 1876 – 31 grudnia 1881, 1 stycznia 1882 – 31 grudnia 1887, 1 stycznia 1888 – 31 grudnia 1893, 1 stycznia 1894 – 31 grudnia 1899, 1 stycznia 1900 – 31 grudnia 1905, 1 stycznia 1906 – 31 grudnia 1911, 1 stycznia 1912 – 31 grudnia 1917, 1 stycznia 1918 – formalnie do 31 grudnia 1923).

Szczególnie charakterystyczna była ostatnia kadencja. Dnia 14 października 1919 roku zniesiono bowiem prowincję śląską i powołano dwie nowe: dolno- i górnośląską. Zadaniem landtagu śląskiego było odtąd zbieranie się tylko w celu podzielenia majątku prowincji dla nowych jednostek. Interesująca sytuacja powstała w latach 1921 i 1922, kiedy ukonstytuowały się już nowe sejmy prowincjonalne na podzielonym Śląsku. Ich składy reprezentowały nowe elity polityczne Republiki Weimarskiej, co wyraźnie kontrastowało z ostatnim konserwatywnym cesarskim sejmem wybranym w 1917 roku. Na Dolnym Śląsku jego posłowie utracili swe mandaty już w 1921 roku, ale na Górnym, gdzie wybory odłożono z powodu plebiscytu, jego istnienie przedłużyło się do listopada 1922. Tymczasowy sejm górnośląski, wywodzący się z pochodzących z rejencji opolskiej posłów do sejmów śląskich wybranych w 1917 roku, wcale nie miał zamiaru kapitulować

³³ PGS, Jg. 1881, s. 176, *Gesetz, betreffend die Abänderung von Bestimmungen der Provinzialordnung für die Provinzen Preußen, Brandenburg, Pommern, Schlesien und Sachsen vom 29. Juni 1875 und die Ergänzung derselben. Vom 22. März 1881* oraz s. 233, *Bekanntmachung, betreffend die Redaktion der Provinzialordnung [...]. Vom 22. März 1881*.

³⁴ W literaturze w zasadzie jedynie bardziej szczegółowo zajmował się tym K. von Stengel, *Die Organisation der preussischen Verwaltung nach den neuen Reformgesetzen historisch und dogmatisch dargestellt*, Lipsk 1884, s. 293 n.

i próbował trwać do końca swojej kadencji, a jego posłom trudno było wyrzec się swoich przywilejów.

Przez półwiecze omawianego w tym miejscu trzeciego okresu przewinęło się 34 posłów. Co ciekawe, nie ma tu żadnej tytułowej ewolucji, posłami nadal byli urzędnicy i elity gospodarcze³⁵. Realne posiadanie mandatu było mocno zróżnicowane: od 30 i 26 lat, po krótkie, dwu- lub trzyletnie epizody:

- Georg Bender, nadburmistrz (25 maja 1892 – złożył mandat w 1914);
- Karl Brößling, radca miejski (1 stycznia 1912 – zmarł 11 marca 1914);
- Moritz Elsner, radny miejski, poseł do pruskiego landtagu (29 listopada 1875 – wykluczony z powodu utraty prawa wyborczego w 1889);
- Max von Forckenbeck, nadburmistrz (1875 – złożył mandat w 1879);
- Wilhelm Freund, adwokat, notariusz, radca sądowy i poseł do pruskiego landtagu (16 listopada 1885 – zmarł w 1916);
- Ferdinand von Friedensburg, nadburmistrz, poseł do pruskiego landtagu (9 lipca 1879 – zmarł 5 marca 1891);
- Siegismund von Görtz, syndyk ziemstwa, poseł do pruskiego landtagu (w 1875, kiedy złożył mandat, i ponownie 1 stycznia 1894 – 31 grudnia 1905);
- Georg Gothein, radca górniczy, poseł do pruskiego landtagu (1 stycznia 1906 – złożył mandat w 1914);
- Friedrich Wilhelm Grund, dyrektor fabryki Linke–Hofmann–Werke (1 stycznia 1900 – zmarł 2 lipca 1903);
- Adolf Heilberg, radca sądowy, przewodniczący rady miejskiej i poseł do Reichstagu (9 lutego 1914 – 20 lutego 1921);
- Hans Herschel, burmistrz, poseł do pruskiego landtagu (27 grudnia 1918 – 20 lutego 1921);
- David Honigmann, dyrektor banku (1875 – zmarł w 1885);
- Martin Kirschner, adwokat (5 marca 1889 – w 1893 przeniesiony do Berlina);
- Heinrich von Korn, radca miejski i wydawca (1 stycznia 1894 – złożył mandat w 1907);
- Friedrich Lewald, przewodniczący rady miejskiej, poseł do pruskiego landtagu (1875 – zmarł w 1879);
- Paul Löbe, redaktor gazety SPD, poseł do pruskiego landtagu (26 lutego 1916 – 20 lutego 1921);
- Alfons Marck, radca sądowy i miejski (21 czerwca 1915 – 31 grudnia 1917);
- Georg Martius, radca miejski (1 stycznia 1906 – zmarł w 1907);
- Hans Matthes, radca miejski (3 marca 1907 – 20 lutego 1921);
- Paul Matting, nadburmistrz (9 lutego 1914 – złożył mandat w 1920);
- Hugo Milch, radca miejski (1 stycznia 1906 – zmarł w 1909);
- Leo Molinari, konsul włoski, poseł do Reichstagu (9 lipca 1879 – 31 grudnia 1905);
- Emil Morgenstern, księgarz (20 listopada 1896 – złożył mandat w 1898);

³⁵ T. Kruszewski, *Sejm...*, Wrocław 2000, s. 512–513.

- Wolfgang Moritz-Eichborn, prezes Izby Handlowej (1 stycznia 1906 – 20 lutego 1921);
- Otto Muehl, burmistrz (1 stycznia 1906 – złożył mandat w 1908);
- Richard Oettinger, kupiec (1 stycznia 1912 – 20 lutego 1921);
- Karl Pannes, aptekarz (21 marca 1893 – zmarł w 1896);
- Julius Peterson, radca miejski (28 października 1909 – złożył mandat w 1914);
- Oskar Peucker, radca sądowy (1 stycznia 1906 – 20 lutego 1921);
- Paul Riemann, dysponent loterii miejskiej (31 grudnia 1898 – 31 grudnia 190?);
- Julius Rosenbaum, radca sądowy (9 lutego 1914 – 31 grudnia 1917);
- Arthur Stenzel, posiadacz loterii miejskiej (28 listopada 1907 – zmarł w 1918);
- Oskar Tilgner, radca miejski (1 stycznia 1918 – 20 lutego 1921);
- Hans Trentin, burmistrz (26 lutego 1908 – 20 lutego 1921);
- Otto Wagner, nadburmistrz (27 marca 1920 – 20 lutego 1921);
- Gustav Weber, radca miejski (1 stycznia 1918 – 20 lutego 1921);
- Maximilian von Ysselstein, burmistrz (1875 – 31 grudnia 1905).

4. Wnioski

Przedmiotem rozważań w niniejszej publikacji była struktura osobowa, zawodowa i długość urzędowania posłów sejmu prowincjonalnego na Śląsku reprezentujących stolicę prowincji w prawie całym okresie jego funkcjonowania, to jest — od ustanowienia w 1824 roku do wygaszenia ostatniej kadencji ostatniego landtagu II Rzeszy. Obserwacje i dociekania zawarte w pracy pozwalają nakreślić skład osobowy wrocławskich posłów do landtagu prowincjonalnego na Śląsku. Przebiegały one w okresie istotnych zmian ustrojowych w XIX i na początku XX wieku. Losy landtagu i zasiadających w nim posłów wpisane były w ogólne wydarzenia z historii Niemiec, a w szczególności Prus, i wobec tego proces przekształceń ustrojowych omawianej instytucji wprost z tych wydarzeń wynikał; nie był on gwałtowny, toczył się swym utartym szlakiem przez ponad 100 lat.

Temat i ramy czasowe pracy nie zostały wybrane przypadkowo. Dotychczasowa literatura interesowała się głównie aparatem administracyjnym władzy wykonawczej w Prusach XIX i XX wieku, ustrój władz samorządowych i ich organów uchwałodawczych, czyli sejmów prowincjonalnych, nie cieszył się większym zainteresowaniem badaczy. Ukazywały się tylko prace cząstkowe, poruszające wybrane elementy historii parlamentaryzmu w pruskich prowincjach okresu XIX i XX wieku. W tej sytuacji autor uznał za celowe prześledzenie funkcjonowania ukształtowanej w drugiej dekadzie XIX stulecia struktury osobowej, a także zasad-

nicznych przejawów działalności wrocławskich posłów do sejmiku prowincjonalnego na Śląsku na przykładzie posłów reprezentujących miasto Breslau, czyli Wrocław. Natomiast nie wykazano tytułowej ewolucji posłów, w trzech okresach istnienia landtagu byli to miejscy urzędnicy i przedstawiciele elity gospodarczej — radcy miejscy, burmistrzowie oraz nadburmistrzowie (tych ostatnich czekał już tylko jedyny możliwy awans do Berlina na analogiczne stanowisko lub w rządzie). Drugą grupę stanowili bogaci kupcy i rzemieślnicy, a później — przemysłowcy.

Bibliografia

Źródła

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, MSW Prus, Rep. 77. I HA, IV Abt., D.XXIIIId, zaś w nr 1, wol. 1, niepaginowana, nr 3, wol. 3, niepaginowana.

Protokoły obrad sejmów prowincjonalnych

Śląski sejm prowincjonalny

- I — *Verhandlungen des ersten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz auf dem im Jahre 1825 abgehaltenen ersten Land-Tage*, Breslau [1827].
- II — *Verhandlungen des zweiten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz auf dem im Jahre 1828 abgehaltenen zweiten Land-Tage*, Breslau [1829].
- III — *Verhandlungen des dritten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, auf dem im Jahre 1830 abgehaltenen dritten Land-Tage*, Breslau [1832].
- IV — *Verhandlungen des vierten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, auf dem im Jahre 1833 abgehaltenen vierten Land-Tage*, Breslau [1834].
- V — *Verhandlungen des fünften Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrfthums Ober-Lausitz, auf dem im Jahre 1837 abgehaltenen fünften Land-Tage*, Breslau [1837].
- VI — *Verhandlungen des sechsten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Ab-schiede vom 6. August 1841*, Breslau 1841.
- VII — *Verhandlungen des siebenten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Ab-schiede vom 30. Dezember 1843, Breslau 1844*. Zachował się też tom sprawozdań z posiedzeń plenarnych: *Plenar-Verhandlungen des siebenten Schlesischen Provinzial-Landtages vom 5ten März bis 5ten Mai 1845*, [b.m.] [b.r.]. Istniejąca ze sprawozdaniem z posiedzeń część niepaginowana zawiera druki sejmowe.

- VIII — *Verhandlungen des achten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 27. Dezember 1845*, Breslau 1846; oznaczony jako t. 1. Zachował się też, oznaczony jako t. 2, tom posiedzeń plenarnych, por. *Plenar-Verhandlungen des achten Schlesischen Provinzial-Landtages vom 9. Februar bis 13. April 1845*, [b.m.] [b.r.]. Istnieje też t. 3, zawierający druki wręczone posłom podczas obrad, tom ten nie ma żadnego tytułu i łącznej paginacji.
- IX — *Plenar-Verhandlungen des interimistischen Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz vom 14. September bis einschließlich 12. Oktober 1851*, Breslau [b.r.].
- X — *Plenar-Verhandlungen des [zehnten] Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz vom 12. September bis einschließlich 7. Oktober 1852*, Breslau [b.r.].
- XI — *Verhandlungen des elften Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 30. September 1856*, Breslau 1856.
- XII — *Verhandlungen des zwölften Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Sr. Königlichen Hoheit dem Prinzen von Preussen Regenten darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom achtundzwanzigsten November 1858*, Breslau 1858.
- XIII — *Verhandlungen des dreizehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Sr. Königlichen Hoheit dem Prinzen von Preussen, Regenten, darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 15. Oktober 1860*, Breslau 1860.
- XIV — *Verhandlungen des vierzehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Oberlausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 15. November 1862*, Breslau 1862.
- XV — *Verhandlungen des fünfzehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 28. Oktober 1863*, Breslau 1863.
- XVI — *Verhandlungen des sechzehnten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 28. Oktober 1863*, Breslau 1863 oraz odrębnie oprowione *Plenar-Verhandlungen...*
- XVII — Niestety nie zachowały się sprawozdania z obrad tego sejmiku, informacje o nim to zapowiedź jego zwołania i oba dekrety propozycyjne (ABB, Jg. 1863, s. 240, 251, 252) oraz rezolucja końcowa z 17 września 1864 roku (ABB, Jg. 1864, s. 279–280). Istotne informacje o uchwałach XVII zawarte są w drukach XVIII sejmiku prowincjonalnego, por. nr 14 i 24.
- XVIII — *Verhandlungen des 18. und 19. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 11. März 1868*, Breslau 1868 (obejmuje dwa landtagi, ale wspólny jest tylko tytuł i oprawa, odrębna paginacja) oraz tom bez tytułu i daty wydania (może pochodzić nawet z 1864 roku), zawierający akta sejmowe.

- XIX — XIX landtag posiada t. 1 wspólnie opracowany z XVIII L (po s. 48), oprócz tego *Plenar-Verhandlungen des XIX. (ausserordentlichen) Provinzial-Landtages...*, Breslau [b.r.] (1866?).
- XX — *Verhandlungen des 20. und 21. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils*, Breslau 1869 (dwa tomy wspólnie opracowane, wspólny tylko tytuł, gdyż mają odrębną paginację). Istnieje także nieoznaczony tytułem tom akt sejmowych, zapewne z 1868 roku.
- XXI — XXI landtag jest wspólnie opracowany z XX (po s. 65). Oprócz tego *Plenar-Verhandlungen des XXI. (ausserordentlichen) Provinzial-Landtages...*, Breslau [b.r.] (1870?).
- XXII — *Plenar-Verhandlungen des XXII. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz vom 20. Juni bis einschließlich den 6. Juli 1871*, Breslau [b.r.] (1871?).
- XXIII — *Plenar-Verhandlungen des XXIII. Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz vom 5. bis einschließlich den 18. Oktober 1873*, Breslau [b.r.] (1874?).

Akty prawne

- Amtsblatt der Königlichen (potem preußischen) Regierung zu Breslau*, Jg. 1825, s. 12 n.
- Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten* (dalej: PGS).
- PGS, Jg. 1823, s. 130 n., *Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für die Mark Brandenburg und Markgrafthum Niederlausitz. Vom 1sten Juli 1823.*
- PGS, Jg. 1823, s. 138 n., *Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für das Königreich Preußen. Vom 1sten Juli 1823.*
- PGS, Jg. 1823, s. 146 n., *Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für im Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen. Vom 1sten Juli 1823.*
- PGS, Jg. 1824, s. 62 n., *Gesetz wegen Anordnung der Provinzial-Stände für das Herzogthum Schlesien, die Grafschaft Glatz und Preußische Markgrafthums Oberlausitz. Vom 27sten März 1824.*
- PGS, Jg. 1824, s. 70 n., *Gesetz wegen Anordnung der Provinzial-Stände in der Provinz Sachsen. Vom 27sten März 1824.*
- PGS, Jg. 1824, s. 141, zob. tekst polski (ustawa o urządzeniu stanów prowincjonalnych dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego z dnia 27 marca 1824 roku, [w:] A. Konieczny, T. Kruszewski, *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybór źródeł*, [Wrocław] 2002, s. 296).
- PGS, Jg. 1827, s. 61, *Verordnung wegen der nach dem Gesetze vom 27sten März 1824, vorbehalten Bestimmungen für das Herzogthum Schlesien, die Grafschaft Glatz und Preußische Markgrafthums Oberlausitz. Vom 2ten Juni 1827.*
- PGS, Jg. 1875, s. 335, *Provinzialordnung für die Provinzen Preußen, Brandenburg, Pommern, Schlesien und Sachsen. Vom 29. Juni 1875.*
- PGS, Jg. 1881, s. 176, *Gesetz, betreffend die Abänderung von Bestimmungen der Provinzialordnung für die Provinzen Preußen, Brandenburg, Pommern, Schlesien und Sachsen vom 29. Juni 1875 und die Ergänzung derselben. Vom 22. März 1881* oraz s. 233, *Bekanntmachung, betreffend die Redaktion der Provinzialordnung [...]. Vom 22. März 1881.*

Literatura

- Bornhak C., *Geschichte des preußischen Verwaltungsrechts*, t. 3, Berlin 1886.
- [Büsching], *Der Landtagsabschied über die Verhandlungen des ersten Schlesischen Provinzial-Landtags*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter, Sechs und Achtzigster Band*, Breslau 1827, s. 136–158, 212–226.
- [Büsching], *Der zweite schlesische Provinzial-Landtag und der über dessen Verhandlungen ergangene Landtags-Abschied*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter, Neun und Achtzigster Band*, Breslau 1829, s. 326–339, 444–458.
- Glaser F., *Die Stände Neuvorpommerns 1806–1826*, Greifswald 1929.
- Kruszewski T., *Sejm prowincjonalny na Śląsku (1824–1933)*, Wrocław 2000.
- Kruszewski T., *Sejm prowincjonalny na Śląsku (1824–1848) na tle innych podobnych instytucji w Prusach*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 14, 2016, nr 3, s. 59–69.
- Orzechowski K., *Państwo i prawo*, [w:] *Historia Śląska*, t. 2. 1763–1850, cz. 2. 1807–1850, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 140–142.
- Schmalz C.A.W., *Der Haussekretair für die Provinz Schlesien, die Grafschaft Glatz und das Preußische Markgrathums Oberlausitz*, Berlin 1844, dodatek *Provinzial-Gesetze und Observanzen der Provinz Schlesien*, s. 90–117.
- Sohr W., *Der zweite schlesische Provinzial-Landtag und der über dessen Verhandlungen ergangene Landtags-Abschied, Neunzigster Band*, Breslau 1829.
- St[ein] J., *Der achte Schlesische Landtag*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter, Einhundert und zweiundzwanzigster Band*, [b.m.] [b.r.], s. 454–464, 589–615.
- St[ein] J., *Der siebente Schlesische Landtag*, [w:] *Schlesische Provinzialblätter, Einhundert und neunzehnter Band*, Breslau 1844, s. 146–153, 275–283, 439–449.
- Stein J., *Geschichte der Stadt Breslau im neunzehnten Jahrhundert*, Breslau 1884.
- Stein J., *Geschichte der Stadt Breslau seit dem Regierungsantritt Friederich Wilhelm IV*, Breslau 1853.
- Stengel K. von, *Die Organisation der preussischen Verwaltung nach den neuen Reformgesetzen historisch und dogmatisch dargestellt*, Lipsk 1884.

Wrocław deputies to the Silesian provincial assembly (1824–1921) — an evolution?

Summary

The paper focuses on the personal profile, professional background, and length of tenure of deputies to the provincial assembly in Silesia representing the province's capital almost throughout the entire period of the assembly's functioning, i.e. from its establishment in 1824 until the end of the term of the last *Landtag* of Imperial Germany. The observations and inquiries contained in the paper make it possible to present the life stories of the deputies to the provincial *Landtag* in Silesia. The background of these life stories was provided by significant transformations of the political system in the nineteenth and early twentieth century. The fate of the *Landtag* was part of the general history of Germany, especially Prussia and as a result the systemic transformation of the analysed institution stemmed straight from these events; these were not rapid changes, but a process unfolding across over one hundred years.

The subject matter and chronological framework of the paper have not been chosen accidentally. So far authors of the literature on the subject have been interested mainly in the administrative

apparatus of the executive power in Prussia in the nineteenth and twentieth centuries; the system of self-government and its legislative bodies, that is provincial assemblies, has not attracted much interest of scholars. Only partial studies have been published, examining selected aspects of the history of parliamentarism in Prussian provinces in the nineteenth and twentieth centuries. That is why the author has chosen to follow the functioning of the personal profile, shaped in the 1810s, as well as major manifestations of the activity of Wrocław deputies to the provincial assembly in Silesia. Yet no evolution of deputies, mentioned in the title, has been demonstrated. In the three periods of the *Landtag*'s existence they were municipal officials and representatives of the economic elite.

Keywords: Silesia, provincial self-government, nineteenth and twentieth centuries, professional background, municipal officials, electoral rules, evolution.

Die Breslauer Abgeordneten in den Provinziallandtag der Provinz Schlesien (1824–1921) — Evolution?

Zusammenfassung

Zum Gegenstand dieses Beitrags wurde die personelle und berufliche Struktur sowie die Länge der Amtszeit der Abgeordneten in den Provinziallandtag der Provinz Schlesien, die die Hauptstadt der Provinz in der Zeit von seiner Einberufung im Jahre 1824 bis zur Beendigung der letzten Amtsperiode des letzten Landtages des Zweiten Reiches vertreten haben. Die in der Arbeit enthaltenen Beobachtungen und Ermittlungen erlauben die Schicksale der Breslauer Abgeordneten in den Provinziallandtag der Provinz Schlesien in der Zeit wichtiger Änderung der Staatsform im 19. und zum Anfang des 20. Jahrhunderts zu schildern. Die Geschichte des Landtages war mit der allgemeinen Geschichte Deutschlands und insbesondere Preußens verbunden, daher ergab sich die Umwandlung der Ordnung dieser Institution direkt aus diesen Ereignissen; das waren keine gewaltigen Änderungen, der Prozess ging auf ausgetretenen Wegen über die Zeit von mehr als hundert Jahren.

Das Thema und der Zeitrahmen wurden nicht zufällig gewählt. Die bisher erschienene Literatur befasste sich vor allem mit dem Verwaltungsapparat der Exekutive in Preußen im 19. und 20. Jahrhundert, die Ordnung der Selbstverwaltungsbehörden und ihrer Gesetzgebungsorgane, also der Provinziallandtage, fanden kein größeres Interesse der Forscher. Die erscheinenden Arbeiten sprachen nur gewählte Teilelemente der Geschichte des Parlamentarismus in den schlesischen Provinzen im 19. und 20. Jahrhundert an. Unter diesen Umständen fand es der Verfasser für zweckmäßig, das Funktionieren der sich im zweiten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts herausgestalteten personellen Struktur und die grundlegenden Erscheinungsformen der Aktivitäten der Breslauer Abgeordneten in den Provinziallandtag der Provinz Schlesien zu untersuchen. Die im Titel erwähnte Evolution der Abgeordneten konnte nicht bewiesen werden, in den drei Perioden des Bestehens des Landtages waren das Stadtbeamte und Vertreter der wirtschaftlichen Elite.

Schlüsselwörter: Schlesien, provinzielle Selbstverwaltung, 19. und 20. Jahrhundert, berufliche Herkunft, Stadtbeamte, Wahlgrundsätze, Evolution.